

שיחה לפרשת "משפטים"

הרב מיכה הלוי

ראש ישיבת "עטרת נחמיה" ורב העיר פתח תקווה

על-פי שיחות הרב צבי יהודה קוק זצ"ל

נשלח לכולם באמצעות אפיק "אחד חיה" – פליקר נלך ל"י ז"ל מן

להצטרפות לרשימת תפוצה נא לשלוח מייל ל: avivhatora1@012.net.il

תוכן העניינים:

1. עבד עברי	4. החינוך של התורה
2. חרות וחירות	5. "נעשה ונשמע"
3. תורה שבכתב ותורה שבע"פ – תורה אחת	6. הלכה וחומרות

4. עבד עברי

פרשתנו מהווה המשך של פרשת יתרו. בעוד שפרשת יתרו עוסקת בכללים היסודיים לתורה כולה, בבחינת מעט המחזיק את המרובה, הרי שפרשת משפטים היא התפרטות הכללים עד לפרטי פרטים. רוב רובן של המצוות בפרשת משפטים הן מצוות שבין אדם לחברו, ענייני נזיקין, גזלות וחבלות, אך יש בפרשה גם מצוות שבין אדם למקום, כדוגמת איסור בשר וחלב.

פרשיית עבד עברי היא שפותחת את פרשת משפטים, כפרט הנובע מהדיבור הראשון והשני (שמות כ', ב'-ג'): "אנוכי ד' אלוקיך... לא יהיה לך אלוקים אחרים על פני". עלינו להבין כיצד באים לידי ביטוי שני הדברות הראשונים בדיני עבד עברי, ומדוע פותחת פרשת משפטים דווקא בעניין זה.

במעמד הר סיני ניתנה לנו התורה לא כספר הוראות חיצוני, שעלינו לקרוא וליישם את הנאמר בו, אלא התורה נחקקה בליבנו לעולמי עד ונעשינו חיים את התורה. גם שני הדברות הראשונים, כחלק מן התורה כולה, נחקקו בקרבנו, ואנו מאמינים באופן טבעי בכך שהקב"ה הוא האלוקים והוא שהוציאנו ממצרים, וכן שאין לנו עוד אלוקים אחרים על פניו. אמונה זו הפכה להיות חלק אינטגרלי מן האישיות הישראלית, וממילא היא מחייבת בפרטי דינים שונים הנובעים ממנה. הראשון שבהם הוא עבד עברי.

שתי סיבות עשויות לגרום לאיש הישראלי להימכר לעבד עברי. האחת בשל גניבה. אדם שגזל מחברו ואין לו את הממון להשיב את הגזילה "ונמכר בגנבתו". השניה: בשל דוחקו. אדם שהעני מאד עשוי במקרים קיצוניים למכור את עצמו לעבד. עבד עברי נקנה לתקופה של שש שנים, ובשביעית יוצא לחופשי. אם העבד מסרב להשתחרר ודבק באדונו, רוצע האדון את אזנו, וחז"ל נתנו טעם לכך באמרו (רש"י שמות כ"א, ו'): "אוזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים, והלך וקנה אדון לעצמו, תרצע" השמיעה שעליה מדברים חז"ל אינה שמיעה טכנית, של המילים שנאמרו בהר סיני, אלא שמיעה פנימית, שמיעה שקלטה והפנימה את הדברים בצורה עמוקה. לכן אוזן ששמעה על הר סיני שבני ישראל הם עבדים לקב"ה לא יכולה להימכר לאדון.

2. חרות וחרות

על הפסוק (שמות ל"ב, ט"ו-ט"ז): "והמכתב מכתב אלוקים חרות על הלוחות" דרשו חז"ל במסכת אבות (ו', ב'): "אל תקרי חרות אלא חירות". החירות של עם ישראל נובעת מהכתב שעל הלוחות שחרוט על לוח ליבנו. מה שחרוט על לוח ליבנו הוא הזהות העצמית שלנו, וכל דבר אחר זך לנו. הזהות הישראלית שלנו איננה מוגדרת ע"פ חוק השבות, אלא היא ניתנה לנו במעמד הר סיני, ולכן מה שכתוב על לוחות הברית נקרא "מכתב" ולא "כתב". "כתב" הוא דבר שהאדם יכול לכתוב עבור עצמו בלבד, אך מכתב מחייב שיהיה לו נמען, לכל מכתב חייבת להיות כתובת. התורה נקראת "מכתב אלוקים", שכן נותן התורה חרט אותה על לוח ליבנו. המכתב הוא התורה והכתובת היא הצד הפנימי של עם ישראל. אם זו הגדרת הזהות של עם ישראל, ממילא אנחנו מבינים מהי זרות, השעבוד ליצר הרע גם הוא נחשב לזרות, אך גם העבדות היא זרות, ועומדת בניגוד מוחלט ליהדות. פעמים מופעל לחץ גלוי או סמוי על זוג צעיר מן ההורים לקרוא לרך הנולד להם על שם אחד הסבים או הסבתות. דבר זה גורם למתח רב בין הילדים להוריהם, ולעיתים מעורר התנגדות לשם מסוים, שלא היתה קיימת קודם לכן. העניין של נתינת השמות הוא סממן לקשר של שיעבוד בין הורים לילדים, שאינו בהכרח חיובי. הקשר הנכון והחינוכי בין הורים לילדיהם שואף דווקא לפיתוח החירות והעצמאות של הילדים, שהרי סוף כל סוף החירות של ההורים והחירות של הילדים – חירות אחת היא.

3. תורה שבכתב ותורה שבע"פ – תורה אחת

פרשיית עבד עברי, אם כן, היא פרוט של כללי התורה שנמסרו לנו במתן תורה. גם פרטי המצוות שבתורה שבכתב ממשכיכים להתפרט עוד יותר בתורה שבע"פ. בפרשתנו אנו נתקלים בדוגמא ייחודית שבה הפירוט של התורה שבע"פ הפוך ומנוגד לפשט הפסוק. בענייני נזיקין נאמר בפרשתנו (שמות כ"א, כ"ג): "עין תחת עין". על פי הפשט המובן של פסוק זה הוא כמשמעותן הפשוטה של המילים עצמן. אך חז"ל פירשו ואמרו שאין הכוונה ל"עין" ממש, אלא לדמי העין, כלומר פיצוי כספי הולם בשווי הנזק שנגרם. על מה הסתמכו חז"ל בפירושם, ומנין להם הסמכות לפסוק הלכה בניגוד למה שעולה מפשט הפסוקים בתורה שבכתב?

אלא שהתורה כולה ניתנה בהר סיני, הן התורה שבכתב והן התורה שבע"פ, ולכן מקור הסמכות של שתיהן הוא זהה, אמרו חז"ל (במדבר רבה י"ט, ו'): כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש, נאמר למשה בסיני. ראשית נוכל להסיק מדברי חז"ל שהחידוש של התלמיד איננו בגדר זיכרון דברים שנאמרו בהר סיני, שכן חז"ל הגדירו את הדברים כחידוש. התורה שבע"פ איננה רק מסורת וזכרון של דברים שנאמרו למשה רבנו בע"פ, שכן חכמים חידשו ופסקו הלכות ע"פ י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן, שהן למעשה מסקנות שאליהן הגיעו חכמים בעצמם, דרך כללים שונים לדרישת התורה. מלבד זאת עצם היווצרותן של המחלוקות בין החכמים מעידה שלא הכל הם דברים שעברו במסורת, שהרי אם כך היה, לא היה על מה לחלוק.

אם כך אכן חז"ל חדשו חידושים משלהם בתורה שבע"פ, אך הם עשו זאת מתוך "וחיי עולם נטע בתוכנו", ומתוך המכתב החרות על הלוחות, ומתוך התורה שנחקקה בקרבנו. החידוש מתוך חיי התורה הוא חלק בלתי נפרד מהתורה, וממילא נדחית שאלת היחס הנכון בין התורה שבכתב לתורה שבע"פ. הקב"ה יצר מלכתחילה תורה שעתידה להתגלות בדורות הבאים, דרך חכמי הדורות" התנאים, האמוראים, הראשונים והאחרונים.

גם בפרשתנו, כאשר חז"ל מחדשים ש"עין תחת עין" אינו כפשט הכתוב, אלא הכוונה היא לממון, אין לנו לתמוה עליהם ולשאול שאלות בדבר הסמכות של חז"ל להורות כך, אלא עלינו להבין שתורה אחת היא – זו שבכתב וזו שבע"פ. לשם חידוד הדברים נשתמש במשל. משל לבן שסרח, ורצה אביו להכותו, ואילו האם עצרה את ידו של האב. מעצם הרמת היד נזדעזע הילד, והפיק את הלקח. האב והאם, שניהם יחד, פעלו את פעולת החינוך: המורא נוצר ע"י הרמת היד, והחיבור הנכון לאהבת התורה נוצר ע"י מניעת ההכאה בפועל. התורה שהיא דבר ד', המשול לאב, קובעת

"עין תחת עין", כדי להחדיר בנו את היראה הנכונה מפני גרימת נזק לזולת, יראת החטא. יותר מן העונש על החטא שנעשה כאן, חשובה הבנת חומרת המעשה. אדם שפוגע בעינו של חברו מתחייב בפגיעה בעינו שלו. לעיתים איננו מבינים מספיק חומרתם של מעשים שנעשים בעולמנו, ונוטים להבליג ולעבור לסדר היום אם לא נגרמה פגיעה של ממש, גם אם המעשה הוא חמור. בתקשורת ניסיון לרצח נקרא "פיגוע". כלומר: אם לא הייתה פגיעה, הרי שלא ארע דבר. כך אנו נגררים לתת לגיטימציה למעשי רשע הנמדדים ע"פ מבחן התוצאה בלבד. פרשת משפטים אינה עוסקת בניזוק אלא במזיק, היא אינה עוסקת בתוצאת הנזק, אלא יותר בחינוך המזיק, שהרי גם אם "עין תחת עין" אכן היה כפשוטו, אין בכך כל פיצוי לנזק שנגרם. סגנון התבטאות התורה כאן נועד לחנך אותנו לראות במעשים של דיני הנזיקין מעשים אשר לא ייעשו. אל לנו להיות מן המזיקים, זהו דבר האסור בתכלית, ומי שמזיק לחברו, הוא בעל מום, כחסר עין. התורה שבכתב משקפת לנו באופן כזה את המבט האלוקי על גודל החטא שבין אדם לחברו.

4. החינוך של התורה

בדיני נזיקין הקלה התורה למזיק בגרמא, כלומר בעקיפין, למרות שמצד פיצוי הניזק אין הבדל בין נזק ישיר לעקיף או בין שוגג למזיד אבל מצד מעשה המזיק יש הבדל בין אם הזיק באופן ישיר לבין אם הזיק באופן עקיף. פרשתנו נותנת דוגמא נוספת לכך, והיא הרוצח בשוגג. עונשו של רוצח בשוגג קל יותר משל רוצח במזיד, והוא מתחייב בגלות בלבד. תאונת דרכים בה יש אשמים, נחשבת כרוצח של רוצח במזיד, אך תאונת דרכים ללא אשמים נחשבת כרוצח בשוגג. אדם שקיפח נפשו של אדם אחר צריך להיענש, ואף אם עשה את בשוגג, יקבל עליו גלות, שאינה עונש קל, משום שהתורה רוצה ליצור רתיעה ומורא מפני קיפוח הנפש. ענישת הרוצח בשוגג בגלות אינה מפצה במאומה את ההרוג או את משפחתו, אלא אדרבה, בעת שהותו בגלות אסור לבני משפחת ההרוג לפגוע ברוצח לרעה. מכאן נלמד שעיקר עניינה של התורה הוא לטפל ברוצח, לחנך את האדם להיזהר ולהתרחק מהרג אפילו בשוגג. התורה שבע"פ איננה המצאה אנושית, אלא נובעת מהחקיקה הפנימית של התורה בקרבנו, ולכן כמוה כתורה שבכתב ממש. לכן כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש נאמר למשה בסיני, יתכן שזה חידוש שאכן לא שמע התלמיד מעולם מרבותיו, אך הוא נביעה מעומק התורה החרוטה על לוח ליבו.

5. נעשה ונשמע

בעומדם לפני הר סיני אמרו בני ישראל (שמות ד', ז'): "נעשה ונשמע". על פסוק זה אמרו חז"ל (שבת, פ"ח): "מי גילה רז זה לבני, רז שמלאכי השרת משתמשים בו". מלאכי השרת פועלים מכח דחף פנימי לבצע את השליחות האלוקית ללא שיקול דעת. מלאכי השרת הם שליחים ללא שיקול דעת, בניגוד לשליח אנושי שמפעיל שיקול דעת בשליחותו. הקביעה של חז"ל "שלוחו של אדם כמותו" (רש"י בשמות י"ב, ו') מלמדת שלשליח ישנה יכולת להפעיל שיקול דעת. לדוגמא: שליח שנשלח להקריב קרבן פסח במקום משפחה מסוימת, אע"פ שהם היו ישנים בזמן שהשליח הקריב את הקרבן, לא חשבו ולא ידעו דבר ובוודאי שלא הפעילו שיקול דעת, בכל זאת נתקיימה השליחות. אם כן השליח הפעיל שיקול דעת כיצד ומתי להקריב במקום שולחיו. למלאכים לעומת זאת אין שיקול דעת כלל, וכל מעשיהם הם שליחות אלוקית בלבד, ואם שליח אנושי בעל שיקול דעת נחשב לשליח, על אחת כמה וכמה שמלאך, שאינו מפעיל שיקול דעת נחשב לשליח.

עם ישראל אמר "נעשה" מתוך שיקול דעת, ולא מתוך דחף כמו אצל מלאכי השרת. רז זה היה שייך אכן למלאכי השרת, השייכים לעולם העשייה, אך רז זה נתגלה לישראל, שנותרו בעלי שיקול דעת אך גם בעלי דחף פנימי מכח התורה החקוקה בקרבם. בעוד המלאכים הם שליחים ע"פ שיקול דעתו של הקב"ה, ישראל הם שליחי הקב"ה ע"פ שיקול דעתם. לכן אמרו ישראל: "נעשה ונשמע", לאחר המעשה שנעשה מתוך דחף פנימי עמוק, אנו מסוגלים להקשיב ולשמוע את מה שחקוק בליבנו פנימה. מתוך המעשים אנו שומעים את הזהות הפנימית שלנו. על כך אמר בעל "ספר החינוך": "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות", המעשים גורמים ללבבות להימשך אחר מה שגנוז בעומק

פנימיותם. הם מושכים, מעלים ומציפים את מה שכבר חקוק בנו עוד ממעמד הר סיני, ומסייעים לנו להבין את מה שקיים בליבותנו. "נעשה ונשמע"-לאחר המעשה יש לנו עבודת שמיעה גדולה ועמוקה.

6. הלכה וחומרות

ההלכה היא עולם שלם של מעשים, המשקף עולם פנימי עמוק, עולם של חירות. זהו ההבדל המהותי בין היהדות לשאר הדתות, כאשר בעוד שבשאר הדתות המעשים מהווים טקס חיצוני עם כללים, ביהדות המצוות משקפות את מה שחקוק בקרבנו. לדאבונו נתרופפה קמעא אצלנו התחושה הזאת של המעשים כמשקפים את הצד הפנימי שלנו, ואיננו חיים מספיק את המעשים שאנו עושים. כך לעיתים נוצרת מציאות בה אדם מדקדק בפרטי המצוות, אך אינו שומר את פיו ולשונו. זהו חיסרון מהותי, המונע מאיתנו להגיע למצב שבו הפעולות והמעשים משקפים את אשר בלבבות, אך יחד עם כל זאת עלינו לדעת מהי המטרה ולהמשיך ולשאוף אליה.

לפיכך פרשת משפטים מאופיינת בריבוי גדול של מעשים ומצוות, משום שהם משקפים את כל הלך החיים היהודי. כמו פרשיית עבד עברי כך גם כל שאר הפרשיות, כולן משקפות את החיים האלווקיים, חיי קדושה. ההידור במצוות איננו רק דקדוק וחומרה, אלא הוא נועד לבטא ולשקף בצורה יותר מדוייקת ובהירה את התודעה הפנימית היהודית, והמדקדק במצוות כמוהו כצייר המדקדק בציור ע"מ שהציור יראה אמיתי יותר. החומרה וההידור אינם נובעים מיראת העונש, אלא מתוך רצון להבליט ולחדד בתוכנו את הדברים, ולשרטט עבורנו תמונה חדה יותר של זהותנו הפנימית. גם אם האדם מחמיר על עצמו בשל סיבות חיצוניות, כמו למשל על מנת שייחשב למחמיר ולמהדר במצוות, עדין מטרת ההידור במצוות בעינה נותרת, והיא משקפת לו את החקוק בטבעו.

שבת שלום!